

A szerves és a szervezett folklór

Idestova fél évszázada, 1934-ben írta Bartók Béla: „A falu művészete csakis spontán megnyilvánulás lehet; amint abba valaki bele akarja magát ártani és azt mesterségesen akarja irányítani, abban az órában befellegzett az egész falusi művészetnek. Eppen azért teljesen meddő dolog volna — amint azt újabban meg-megpendítik — a falu zenéjét ilyen vagy amolyan irányban fejleszteni akarni, régi dal-mo-kokat falun újra feléleszteni és ehhez hasonlókat.”

Egy kis emberöltő múlva, 1972-ben Sárosi Bálintnál a következők olvashatók: „Mindnyájan jól tudjuk, hogy a falu zenéje a régi életforma szerves tartozéka, és szükségszerűen pusztul azzal együtt. Az az örvendetes felendülés, amit az utóbbi években, különösen a Televízió »Röpülj, páva« versenye nyomán tapasztalhattunk, mint tudjuk, nem a népzene hagyományos életében történt, hanem másik fronton: a népzene átmentésének frontján. Igazi szájhagyományos népzeneátvitelét falvaink nagy átlagában csak az erősen ritkuló számú legöregebbektől gyűjthetünk; többnyire csak olyanoktól, akik az első világháború előtt felnőtt kort értek. Amit fölük hallunk, többségében már nem élő zene, hanem megmerevedett, töredékessé vált fiatalkori zenei emlék.

Kodály és Bartók sokszor megemlíti, hogy a század elején az öregek fiatalok jelenlétében nem szívesen daloltak, mert a fiatalok kinevették a divatjamúlt régi dalokat. Ma odajutottunk, hogy a fiatalok nem nevetnek. Nagyjajukat, nagyanyjukat mint valami történelmi érdekességet ajánlják az esetleg felbukkanó néprajzi gyűjtőnek, s maguk is jóindulatú érdeklődéssel figyelik, sikerül-e az élő ősből valami számukra is új emléket kiszedni... A mai falusi fiatal a modern civilizált ember pózából — vagy mondjuk jobbindulatúan: álláspontról — nézi nagyszülője muzeális emlékeit, s ezek használhatóságát leginkább azzal méri, hogy megütik-e legalább egy rádióbeli említés mértékét.”

Valóban, Bartók fejtegetései óta a folklór fejlődése olyan fordulatot és irányt vett, amelyet ő előre nem láthatott, sőt épp a kelet-európai szocialista országokban ez az új fejlődés különös hangsúlyt nyert, miként alább majd igazolni próbálok.

Szaktudományunkban ugyanis elodázhatatlan feladatává vált a Bartóktól és Sárositól jelzett kétféle folklór alapvető különbségeinek, valamint egymáshoz való viszonyuknak a megállapítása — hogy végre gátat vessünk a sokféle félreértésnek és félremagyarázásnak. A magam részéről a folklór e kétféle állapotának, minőségének jelölésére egyrészt a SZERVES (nemzetközi műszóval ORGANIKUS), másrészt a SZERVEZETT (ORGANIZÁLT) FOLKLÓR szakkifejezést javaslom. Kissé szokatlan, de talán megszokható terminusok; magam sokévi latolgatás után azért döntöttem mellettük, mert a kétféle folklór elméleti elkülönítésére és szembeállítására mind magyarul, mind más nyelveken ez az az egyedüli szópár, amelynek mindkét tagja ugyanabból az alapszóból van képezve. Ide kívánczok még annak hangsúlyozása, hogy noha mindvégig csak a folklórt fogom emlegetni, a szóba kerülő jelenségek és folyamatok a parasztság egész hagyományos anyagi és szellemi kultúrájában érvényesülnek.

A két új szakkifejezés önmagáért beszél, és az összes korábbi terminus-változatokat helyettesítheti, illetőleg magába olvasztja. Így a szerves folklór azonos a Bartóktól említett *spontán megnyilvánulással*, Sárosi szerint a folklór *hagyományos életével* vagy a *szájhagyományos folklórral*. E folklór élettörvényeit nem kívánom részletezni, mert minden szakember tudja, és minden kézikönyvben megtalálható.

A szerves folklór létrejöttétől fogva évszázadokon, évezredekken át a történelem és a társadalom mélyén: kizárólag alkotóinak és fenntartóinak körében élte a maga háborítatlan, a felsőbb társadalmi osztályok számára érdektelen, rejtett és ismeretlen életét. Ez az állapot addig tartott, amíg a történelmi fejlődés parancsa szerint egy új társadalmi osztálynak, a polgárságnak a figyelme a jobbágyparasztságra s ezen belül a parasztság kultúrájára irányult.

Az új érdeklődés kissé kései, de első tudományos követe faluhelyen a folklór-rista volt. A folklórgyűjtés hőskorának majd mindenik klasszikusa többször is leírta, hogy falun mily küzdelmet kellett folytatnia a bizalom megnyerésétől a jó eredményig. Példaként idéztek ismét Bartók emlékeiből: „A parasztság... mindig némiképpen bizalmatlan a városiasan öltözött »úriemberrel« szemben, hiszen a múltban sokat szenvedett az uralkodó osztályok hatalmaskodásaitól. Az első asz-

szony, akit meglátogatunk, esetleg attól fél, hogy »az úr valami új adót akar kivetni a mi falusi dalainkra«; a másiknak »nincs ideje az efféle haszontalan dolgokra«. A harmadik azt tanácsolja, jöjjenek el vasárnap. S amikor vasárnap megjelenek nála, megtudjuk, hogy »misére, litániára mentek«. A leányok túlságosan szégyenlősek ahhoz, hogy a fura városi népek előtt énekeljenek; az ember gyakran kényszerül arra, hogy órákon át hízelegjen egy-egy falusi szépségnek, mielőtt az rászánná magát, hogy egyetlen nótát énekeljen — de akkor végre megtört a jég. A dallamot lejegyezzük, a szövegét leírjuk és most jöhet a fonográf. De most újabb nehézség támad. Abbeli félelműeknek adnak kifejezést, hogy »nem babonázza-e meg az a nagycsöves ördögi masina a lelküket?« Végre legyőzzük az ellenállásukat, felvesszük a dalt s közvetlenül utána lejátszunk a jelenlevők előtt. A nép határtalanul meglepődik és el van ragadtatva... és most már rendben mennek a dolgok. Vad vetélkedés kezdődik: mindenki hallani akarja a »saját hangját« a gépezetből. A munka lázas sebességgel tart éjfélig — a nép sohasem fárad el.

Az ilyesfajta gyűjtés egy-egy énekes számára holtig tartó emlék maradt, sőt a vele járó izgalom és siker élménye még a következő nemzedékre is átsugárzott, miként azt például a maroszekei Kibéden Seprődi János század eleji gyűjtései nyomán tapasztaltuk. A szenczáción esemény a helyi folklór további fejlődésére is hatással lehet, mert a gyűjtőtől értékesnek nyilvánított alkotások a falu szemében különleges csillogást nyerne. Egy bizonyos: történelmileg a folklórlista az az út-törő, aki a folklórt már nem belülről éli, hanem kívülről szemléli, miközben egy faluhelyen addig ismeretlen értékskála alapján kezdi osztályozni és minősíteni.

A helyi szenczációnál sokkal általánosabb érdeklődést keltett a maga idején egy-egy kiváló népi énekes fölléptetését nagyvárosi előadótermekben, mindig kisebb-nagyobb, néha épp országos sajtóvisszhanggal. Gondoljunk például Tamás Katára, a fiatal bánffyuhunyadi nótafára, vagy a Hunyad megyei román énekesekre; az előbbit Vikár Béla, az utóbbiakat Bartók mutatta be a század elején Budapesten, megfelelő szakmai magyarázatok kíséretében.

A két világháború között a szervezett folklór legmagasabb szintjét — ami nem föltétlenül minőségi szint — néhány olyan népi együttes képviselte, mint például a magyar folklórt színpadra állító Gyöngyösbokréta vagy Erdélyben Szentimrei Jenő kalotaszegi csoportja. Ezek az együttesek turnéik révén országszerte ismeretessé váltak, sőt folklórműsoraikat külföldön is bemutatták.

Ebben az időszakban a haladó értelmiségiek folklórmentő vagy -népszerűsítő mozgalmak, kellő társadalmi vagy állami apparátus nélkül, a szerves folklór fejlődését nem tudták érdemes módon befolyásolni. A korabeli népi együttesekkel együtt csak nagyon kis ízelítőt nyújtottak abból, ami utóbb hihetetlen arányokban kibontakozott.

A döntő fordulatot a kelet-európai országokban a népi demokratikus, illetőleg szocialista forradalom győzelme hozta. Az új társadalom nemcsak hogy fölismerete a folklór súlyát és jelentőségét a nemzeti kultúrában, miként azt a haladó értelmiségiek már a romantika korától, vagyis a folklór fölfedezésétől fogva tudták és hirdették, hanem az ereje és a lehetősége is adva volt ahhoz, hogy az elméletet a gyakorlatba ültesse. Más szóval a folklór ügye kilépett szűk tudományos-szakmai köréből; összes értékeinek-szépségeinek megőrzése és felvirágoztatása országos közüggé; a történelem folyamán első ízben állami művelődéspolitikai feladattá vált. Maga a folklór pedig, ugyancsak első ízben, a parasztság kizárólagos tulajdonából össznépi, vagyis nemzeti tulajdonba ment át.

Nem könnyű a szocialista állam „folklór-politikáját“ néhány mondatban rendszerezni vagy összefoglalni (ez az időszak feladat alaposabb átgondolást és nagyobb teret igényelne), főbb módszereit és eredményeit azonban nem nehéz emlékezetünkbe idézni.

Az állam új folklórkutató intézeteket alapított, vagy a régieket megújította és megerősítette; számukra megfelelő költségvetésről, szakképzett kutatókról és modern technikai felszerelésről gondoskodott. A hivatásos folklórkutatást az önkéntes folklórgyűjtők hálózata egészíti ki. Faluhelyen, iskolákban stb. számlálatlanul alakultak a folklórgyűjtő és -tanulmányozó körök.

Az állami kiadványok révén a folklórközlés minden formája — az akadémiai kiadványoktól a legnépszerűbb ifjúsági és gyermekkönyvekig, a hanglemezeket is ide számítva — megsokszorozódott. A folklórkönyv, a nemzeti és világirodalom klasszikusainak műveivel egy sorban, tömegigénné és tömegcikké vált. Nem is egy egész ország, hanem csak a romániai magyar nemzetiség igényeire hivatkozva, egy-egy folklór szakgyűjtemény példányszáma az 1950-es évektől napjainkig százezrekre, néhány esetben tízezezekre növekedett. Új szakfolyóiratok indultak.

Az állam az időszak sajtót, ezt az óriási kollektív szervező és mozgósító erőt, a folklór méltatásának, népszerűsítésének szolgálatába állította. A sajtóhoz mo-

dern korunk két nagyhatalmú tömegkommunikációs eszköze: a rádió meg a televízió csatlakozott.

Az egykor oly kisszámú népi együttes helyébe a hivatásos és félhivatásos vagy önkéntes állami, megyei, üzemi, szakszervezeti, egyetemi, iskolai, gyermek stb. népi együttesek sokasága lépett, sőt ma már mindenik falu arra törekszik, hogy folklórájának szín-javát önálló műsorra szerkesztve-kerekítve, saját együttesével mutassa be a színpadon. Sok faluban, életkorok és folklórműfajok szerint tagolva, több csoport is működik.

Az együttesek annál is inkább jól fognak, mert a földrajzi (helyi, táji, megyei és megyeközi), a műfaji (énekes, hangszeres, táncos, farsangos, lakodalmas stb.), a mesterségbeli (juhász, favágó, bányász stb.), valamint a nemzetiségi folklórfesztiválok úgy megsokasodtak, hogy jegyzékük valósággal folklórkalendáriumba kívánkoznék, mint egykor a vásári sokadalmaké. Az ilyen részleges rendezvényeken kívül az országos fesztiválok és versenyek — Romániában *Cîntarea României* (Még-énekünk, Románia) névvel — a legkisebb falukban indulnak, majd a községi, községközi, megyei és megyeközi szakaszok után a fővárosi, vagyis országos döntőben tetőznek. S alig ültek el a fővárosi döntő hullámai, amidőn a fesztivál mindenik faluban újult erővel újból megkezdődik.

Nincs az országnak egyetlen olyan eldugott települése sem, amely a szervezett folklórnak ehhez a diadalmenetéhez hozzá ne járulna. És nincs a faluban senki, akinek bármilyen rendű-rangú folklórtehetsége rejtve maradna: a legkisebb gyermektől a legidősebb öregig, aki már, illetőleg még énekelni, zenélni, táncolni, mesélni stb. tud, az tehetségét nemcsak saját környezete, hanem egyre táguló körben sokszor az egész ország színe előtt, a jupiterlámpák fényözönében is megcsillogtathatja. Egy-egy Tamás Kata helyett ma a falusi szőlőénekesek ezerszámra lépnek föl a színpadra, most már kezükben az elmaradhatatlan mikrofonnal és mögöttük a népi zenekarral.

Korunk modern népvándorlása: a hazai és a nemzetközi turisztika a szervezett folklórnak szintén egyik állandó, nagy fogyasztója.

Nem folytatom, mert az érintett jelenségek további taglalása nélkül is kétségtelen, hogy a folklór a XX. század negyedik negyedében, jó félezer évvel a könyvnyomtatás feltalálása után és egy új, telekommunikációs korszak kibontakozásának teljében hagyományos létének és életének végéhez jutott: a szocialista rendszerben a parasztság néhai szerves folklóráját rohamosan fölváltja a tömegek szervezett folklórája, vagyis megkezdődött a folklór történeti fejlődésének egy olyan merőben más minőségű, irányított korszaka, amely a hagyományos folklórt teljesen magába olvasztja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egyazon időben, egyazon kis közösségben a két-féle folklór egymást kizárja — nemcsak azért, mert a szocialista falunak, adott társadalmi és művelődési szintjén, sem lehetősége, sem igénye nincs a szerves folklór fenntartására, hanem azért is, mert a szervezett folklór a szervesnek a legparányibb értékeit is igyekszik földérfíteni és a maga számára kamatoztatni. Ha pedig a szerves folklórt akármilyen kis mérvben szervezni-irányítani kezdjük, akkor visszavonhatatlanul szervezett folklór lesz belőle.

1973-ban Marosvásárhelyen, egy *Öreges táncok* című kitűnő találkozó utáni tudományos tanácskozáson fejtegetéseimre egyik felszólaló azt mondotta, hogy a találkozó némelyik tánca valósággal szerves folklór volt szervezett formában. Csak-hogy egy ilyen színpadi jelenés alkalmával a falunak nem bármelyik öregje táncolhat, hanem csak annyian és csak azok, akiket erre a célra a rendezők kiválasztanak; nem szakosos tánchelyükön és környezetükben, hanem nagyvárosi színpadon „lépnek föl”; nem önmaguk, hanem a közönség gyönyörködtetésére járnak, vagyis táncuk produkcióvá válik; nézőik nem körbe fogják őket, mint az otthoni bábészkodók, hanem csak egyik oldalról: a nézőtérrel figyelik, miáltal kisebb részük előtérbe, nagyobb részük háttérbe kerül; a tánc terét és terjedelmét, a motívumok rendjét és váltakozását nem pillanatnyi kedvük, illetőleg a hagyományok szabják meg, hanem a színpad nagysága, a produkció időtartama és szerkezete, vagyis a koreográfus elképzelése és akarata dönti el. Egy szó mint száz: a szervezett folklórból a szerves folklórt nem lehet különválasztani, az utóbbiból az előbbit nem lehet megismerni.

Most pedig próbáljam megfogalmazni az eddigi tanulságokat. 1. A szervezett folklór nem azonos a szerves folklórral, hanem — helyes tudomány- és művelődéspolitikai esetében — annak céltudatosan irányított folytatása és továbbfejlesztése. 2. A hagyományos népi kultúra lényegének és élettörvényeinek merő nemértésén alapszik a szervezett folklór paradés csillogását összetéveszteni a szerves folklór néhai vagy mai létével, gazdagságával vagy „élő” jellegével.

A szervezett folklór egyelőre áttekinthetetlenül sokféle új arcot mutat; ezeknek a fölfedése, tanulmányozása és kategorizálása a mai folklórkutatás feladata.

Például a háromszéki Kézdivölgyben a kicsi csobánka bonyolult, parlando rubato előadású, heterometrikus és sztihiikus szerkezetű balladáját évtizedeken át egymaga a 80 fölé öregedő Tódor János bácsi dúdolgatta, és együtt szállottak volna sírba, ha föl nem kél a folklór új napja. Ma a balladát a helyi folklórkör, az iskola, a művelődési otthon stb. jóvoltából a falu egész fiatalsága fújja.

A szervezett folklór világában a néhai szemérmes adatközlő teljesen kicserélődik. Nem szerénykedik és nem sokat kéreti magát, sőt ellenkezőleg: tisztában van az általa birtokolt folklór szellemi értékeivel, különösen akkor, ha az erkölcsi dicsőségre, sőt anyagiakra is átváltható. Nem mikrofonláza, hanem inkább mikrofonéhsége van. Újságban, könyvben akar megjelenni, rádióban, tévében szerepelni. Alábecsüli azt a folklóristát, aki nem mindjárt hang- vagy filmfelvevővel kezd, és lelohad buzgalma, ha kiderül, hogy a felvételek „csak” folklórkutatásra szolgálnak, nem pedig a rádióknak vagy a tévének készülnek. Mások, a nagyobb dicsőség vagy fizetség reményében, természetes repertoárjukat mesterséges módon; például mesékönnyvek olvasásával, sebtiben duzzasztják fel, hogy minél többet mutassanak. Olyan falusi levelezőnk is akadt, aki egy klasszikus ballada több nyomatott változatából figyelmesen és ügyesen összeollózott új „változatot” küldött be, hogy „gyűjtésének” könyveredetét ne vegyük észre.

Sokkal általánosabb és jellemzőbb azonban az az adatközlő-típus, aki valóban a hagyományos értékek megmentésén, megőrkítésén munkálkodik, és fáradozásainak egyedüli nemes indítéka magas fokú folklóröntudata. Az ilyen maga siet, hogy tudását felajánlja, ha híret veszi, hogy egy gyűjtő a faluba érkezett. Heteken, hónapokon át gondolkodik és jegyzi papírra repertoárja címszavait, hogy egy következő találkozás alkalmával a folklorista dolgát megkönnyítse. Hagományos repertoárját különválasztja az óvodában-iskolában tanult, rádióban-tévében hallott, könyvből olvasott stb. daraboktól. Időt-fáradságot nem kímélve, levelezéssel előkészítve, saját költségén is a folklórintézet székhelyére utazik, hogy szóbeli tudása ne menjen feledésbe, hanem archívumba kerüljön.

Öszinte öröm és elégtétel ilyen adatközlőkkel dolgoznia annak a folklóristának, aki maga is megváltozott a folklór új fejlődésének sodrában. A néhai folklorista csak gyűjtötte és értelmezte a folklórt; a mainak a feladata, pontosabban szólva a felelőssége meghatványozódott. Az a számtalan művelődési intézmény és aktivista, aki országszerte a szerves folklór hatalmas áradását irányítja, sokat (bár néha nem eleget) ad a folklorista szavára: minduntalan „eredeti” nyersanyagot, bibliográfiát és dokumentációt, szakmai tanácsot és ötletet, elméleti és gyakorlati segítséget vár tőle. Ő egykor csöndes dolgozószobájában fogalmazta tanulmányait — ma a folklórversenyek izzó légkörében, a fényszórók és a szemek kereszttüzeiben zsűritag vagy ő a zsűri elnöke, aki a döntő szót kimondja, a tanulságokat levonja, és a további feladatokat kijelöli. Valaha boldog volt egy isten háta mögötti faluban az éjfélbe nyúló gyűjtés sikeréért — ma egy egész ország folklórfejlődését befolyásolhatja vagy irányíthatja. A mai folklóristától a társadalom joggal várja, hogy ne csak elsődrendű tudós, hanem elsődrendű művelődéspolitikus is legyen.

Ezúttal maradjunk csak a tudósnál, mert az ő feladata sem kevés. A szervezett folklór aranyalapja minden nép számára kizárólag a szerves folklór, ennek a kincstárosa pedig a folklorista. Minél gazdagabban fel van gyűjtve egy nép szerves folklórja, annál hitelesebben, biztosabban és gazdagabban építhető reá szervezett folklórja. Mivel a szerves folklór ma már nem él, gyakorlatilag nem gyűjthető; csak töredékeiből, emlékeiből rekonstruálható. Ebben a nehéz és kényes feladatban a folklorista rohamosan gyűrűl munkatársai azok a Sárositól is emlegetett mai öregek, azaz inkább aggastyánok, akik az első világháború előtt felnőttek — végső szorultságunkban legyünk szerényebbek vagy igénytelenebbek: legény- és leánykort — értek. Egy kis számítás árán bárki rádöbbenhet arra, hogy mit jelent a folklórgyűjtésben *itt és most* a tizenkettedik óra parancsa. És rövid gondolkodás után azt is mélyen megérti, hogy miért lett a szervezett folklór egész fejlődésének jellegéje Bartók *Cantata profanájának* utolsó sora: „Csak tiszta forrásból.” E tiszta forráshoz az utat a folklorista mutatja; ez is az ő korunkhoz méltó hivatása.